

Medisinsk historie

«At spøge med lægerne» – om Holbergs epigrammer om leger og sykdom

Av Ludvig Holbergs store litterære produksjon er epigrammene minst omtalt og analysert. En gjennomgang av alle epigrammene viser at han ironiserer over og «spøger» med leger og sykdom i flere av dem. Eksempelene som her er gjengitt, viser Holbergs skepsis til leger og kanskje også vår profesjons tvilsomme omdømme i Danmark-Norge i første halvdel av 1700-tallet.

Engelsk sammendrag finnes i artikkelen på www.tidsskriftet.no

Ragnar Stien

ragnarstien@hotmail.com
Neuro-urologisk laboratorium
Nevrologisk avdeling
Ullevål universitetssykehus
0407 Oslo

Holbergs epigrammer hører til hans såkalte «alderdomsdiktning». Han skrev dem over lang tid, og de første publiserte han i 1737. De neste kom i 1743 og de siste i 1749. De er alle skrevet på latin i den romerske dikteren Martials stil. I forordet til utgaven fra 1737 angir han at diktene er fordelt i tre grupper: Dentata (de bitende, satiriske), nugatoria (de små frivole) og philosophica (de belærende). I alt skrev han 937 epigrammer fordelt på sju såkalte bøker (Libra). Rundt 25 av disse handler om leger og sykdom.

Den eneste oversettelse av alle epigrammene til norsk er gjort av rektor Carl Arnoldus Müller i Trondheim i 1863 under pseudonymet Jens Justesen (1). Denne oversettelsen ligger til grunn for sitatene i denne artikkelen hvis ikke annet er angitt. Øvrige sitater er stort sett fra folkeutgaven av Holbergs skrifter ved Billeskov Jansen fra 1969–71 (2) og den sammes utgave av Holbergs fem bind med epistler fra 1944–54 (3). Det eneste verk som omhandler Holbergs forhold til leger og sykdom, *Holberg og læger* fra 1953 (4), omhandler merkelig nok epigrammene bare helt kursorisk.

Den «syke» Holberg

Ludvig Holberg (1684–1754) følte seg syk det meste av sitt liv. Han klaget tidlig over sin beskjedne kroppsstørrelse og ditto styrke. Han angav å være plaget av kalde føtter, ja kuldefølsomhet overhodet, følsomhet for lys og støy og hodepine. Han bemerket: «Hvad som i min Svaghed incommoderer mig meere end andre, er en medfødt Delicatesse, som plager mig meere end Sygdommen selv». Denne hans plagsomme «Delicatesse» ville vi kanskje i våre dager helst kalt hypokondri, en tilstand baronen selv ikke var ukjent med:

Liber II, 30: *Indbildt Sygdom er virkelig Sygdom. Til Faustus:
Naar Frands sig klager syg, at troe ham
Ingen gider.
Men kand den kaldes frisk, som af Indbildning lider?*

I den latinske tittelen «Morbus imaginarius est verus morbus» tar han et klart standpunkt til fordel for den innbilt syke. Han har likevel et skrått blikk til behandlingen av slike sykdommer:

Liber III, 99: *Til Ole, som er indbildt syg:
Skjønt frisk, Du er dog syg, da Du Dig det indbilder.
Indbild Dig modsat nu, det virker meer end Piller.*

Noen tro på «Draaber og Pulvere» har han ikke. De virker kun hvis pasienten har «en sterk Troe og Imagination med en særdeles

Illustrasjoner Johs Mjeldheim

Tillid til sin Medicus». Legene skjønner knapt hva de bedriver og skaper mer skade enn gagn ved sine «Recepter». Slike tanker finner vi flere steder i epigrammene:

Liber III, 87: *Om Lægekunsten. Til Doktor Martin:
Lægemidler har sin Kraft, det Alle vide;
Saft, Urter og Mixtur har Mange Helsen bragt.
Dog er det ej altid; brug dem i rette Tide,
Da gjør de Gavn; hvis ej, de har en anden Magt.
Det giver Sunhed Dig, som mig i Graven sender,
Hvad gavner Dig i dag, imorgen skade kan.
Vort Legem er et Hav, hvis Dyb man ikke kjender,
Man kjender ej engang en Strimmel av dets Strand.*

Liber I, 74: *Til Lægen Samson, som kurerer med Æselsmelk:
Din Navne tusind slog med Æsels kjævebeen,
Du bruger kun dets Melk og gjør ei mindre Meen.*

At Holberg har mest tro på naturen og ikke legene, finner vi også:

Liber V, 31. *Om Doktor Nils (i originalen «Leander»), som paa en Dag kurerede tre Syge:
Man taler om i Byen, at under Nils's Kur
Tre Syge komme sig; – hvor stærk er Du,
Natur!*

«Når jeg er syg,» skriver han, «bruger jeg ingen Medicin, men holder mig alene fra det som kan være skadelig, og lar Naturen raade».

De tåpelige og maktsyke legene

Holbergs virkelige innvending mot legene er at de er maktsyke, bare interessert i penger og egentlig tar livet av sine pasienter. De fleste av epigrammene har nokså ondsinnede og grovkornede påstander om leger:

Liber V, 28. *Nytaarsgratulation til en Doktor:
Du Febrens, Pestilents, Du Sots og Døds Betvinger,
Du Svagheds Mester, Du al Matheds Overmand!
Du mægtig Æolus, som giver Vinde Vinger,*

Og la'er dem fare ud, hvorhelst de vil og kan;
 Jeg ønsker godt Nytaar og alt hvad Dig behager;
 Af Sygdom, Feber, Sot der komme maa en Skok;
 Ja fleer endnu, saa tæt som Ax udi en Ager,
 Og endnu, værdig Ven, jeg har ej ønsket nok.
 Dræb, myrd og slaa ihjel endnu i Aar saa mange,
 Og gid Du værdig Løn for alt dit Stræv maa fange.

Liber I, 85. *Om Doktor Calliodorus, som i de fleste Tilfælde anvender Opium: Formue giver Galen, kun Valmue Calliodorus*

Her ligger poenget mye i et ordspill som på latin kan være mer ondsinnet enn «formue» og «valmue»: Dat Gallenus opes, opium dat Calliodorus – hvor meningen av «opes» også er «makt». Tydingen blir da noe i retning av: Legekunst (Gallenus) gir makt, legen selv yter bare opium igjen.

Holberg påstår nærmest at leger «dræber, myrder og slaar ihjel». Noen av disse utsagnene er rimelig velkjente:

Liber III, 102. *Om Doktor Nils (i originalen: Otho): Seer Doktor Nils en Grav, sit Ansigt han bortvender; Han frygter for, at den dernede nok ham kjender.*

Liber I, 25. *Din Bommert, Astrolog, fortæller Himlen: Jorden, Den skjuler Lægens feil og finder Alt i Orden.*

Liber IV, 60. *Om Doktor Christen (i originalen «medicus Theodoricus»): Den Doktor Christen kan en Sygdom strax fordrive; Den Syge la'er han dø, saa faaer ej febreu Fod. Den sørgend' Ænke da han saadan Trøst kan give; Jer Mand han døde vel, men febreu ham forlod.*

Liber IV, 64. *Om Lægen Amynts ufejlbare Specificum: Mod Febreu altid Du til Chinabarken tager, Du troer, ved den man kan igjen sin Helse faae. Amynt med andet Raad den strax paa porten jager; Den Syge dræber han, og saa maa Febreu gaee.*

Holberg hadde en plagsom hodepine som han i tidlige år behandlet med kinabark. Så

Ludovicus Holberg,
 Liber Baro de Holberg.
 ætatis LXIII.

Baron Ludvig Holberg, 63 år gammel, skjæggløs, ungdommelig, ensom og sarkastisk

oppdaget han at kaffe var den beste medisin, og dette var nesten den eneste drikk han inntok ved siden av vann. Legene advarte ham mot begge behandlingsregimer, og det kan også være en av grunnene til hans mistro til denne profesjonen.

Liber IV, 174. *Sygdoms forskjellige Virkning: Min Feber gjør mig tynd, min Læge gjør den trind; Han trives Dag for Dag jo meer jeg svinder ind.*

Liber II, 102. *Om Doktor Linus: En Mand i Fred, og en i Krig sig Laurbær sanker;*

Men Linus han i Krig og Fred er lige stor. Han læger Mars's Saar og Venus's Skavanker, Thi prises han af hans og hendes Folk i Chor.

Legenes opptatthet av penger
 Legenes pengegriskhet på den sykes bekostning er et yndet tema:

Liber II, 7. *Til Poetus: Hvergang Du beer, at Fred og Alt hvad godt, maa trives, Hvormangen ønsker da Du Undergang og Død! Juristen er kaput om ej tilgavns man kives, Krig gi'er Soldaten Sold, og Sot gi'er Lægen Brød.*

Liber IV, 41. *Til en Chirurgus, som før var Astronom:*

Du saae paa Sole før, nu seer du ned i Stole;
Ved Stolen bli'er Du rig, ved Solen blev Du arm.

Fra Himlen ned i Snavs! Det fald var stort,
min Ole!

Dog faldt Du bedre Du, end Phaeton fra sin Karm.

Han styrted ned i Po, Du styrted i en Pot;
Han druknede, men Du, Du lever nok så godt.

Originalens ordspill her er «stella» (stjerne) og «sella» som både betyr en embetsstol og en dostol. Phaeton er solgudens sønn som druknet i en elv. Holberg antyder at legene skadet sine pasienter for dermed å tjene mer penger på behandlingen:

Liber III, 16. *Ros over Chirurgen Theodorus, som før at have Saar at forbinde forklædt om Natten saarer Folk paa Gaden:*
Ved Nat han saarer Folk med Sværd i Byens Stræder;

Ved Dag forbinde han og høster Løn og Hæder.

Holberg var ingen tilhenger av sterkt drikke. Han beretter at han lot seg drikke full en gang under en Italia-reise og ble skikkelig dårlig. Han har blick for at alkohol fører til sykdom samtidig som han ikke kan la være å gi legene et spark:

Liber I, 74.

Hvi Lægen gjerne see, at meget Øl man brygger?

Jo, Kunder strømme til fra Øllets dybe Sø.
Saalænge brygger er, saalænge Lægen tryger;

Tap Søen ud, han selv skal tørst paa Bred-den dø.

Legenes anseelse

Holbergs syn på legene synes også når han setter dem i samme bås (i Liber II, 3) som:

Barberer, Høkere, Doktorer, Rabulister
Og Præster tordne mod mig med al Stemmens Magt.

Diverse andre insinuasjoner kommer han også med:

Liber II, 18. *Om Lægen Flaccus. Til Papilus:*
Vil Du en Amme ha'e, Du Doktor Flaccus spørge;

Blandt alle Læger han just er den rette Mand.

Saamange monne han til Ammers Dont forsørge;

Han kjender dem tilgavns ind- og udvendig han.

Liber I, 94. *Til Sextus:*

Du siger min Forstand er tynd;
At nægte, din er tyk, var Synd.

Holberg bruker ordet «ingenium» som vel betyr «begavelse». Å få frem poenget med å være «tjukk i hue» (fet eller «pinguis» hos Holberg) kommer bedre frem i en nyere norsk oversettelse (5):

Du sier så sant at jeg har en såre spinkel hjerne,

At din er tykkere, det innrømmer jeg så gjerne.

Nå kan man kanskje si at ikke bare Holberg, men også de fleste andre i datidens Danmark hadde et kritisk syn på leger. Legene selv kjempet innbitt for anerkjennelse og mot allverdens kvakksalvere som utgav seg for leger eller helbredere.

Københavns stadsfysikus klaget i september 1735 til magistraten over at medisinalvesenet i byen var fordervet ved den «Forstyrrelse, Forvirring og Demolering» som var innført av «Empirici, Medicastri, Agyrtæ, Circumforanei, Nebulones og gamle Kjærlinger, fremdeles Apothekere, Regimentsfeltskjærere, Barberer eller Chirurger, Badere, Operateurer og andre Qvaksalvere, Landstrygere, vagante Markskrigere, gamle og unge Fruentimmer, Apotheker- og Barbersvende, ja endog Bødler og Skarprettere». I Holbergs hjemby, Bergen, fikk faktisk skarpretteren kongelig tillatelse til å virke som kirurg i 1732. I København søkte hans kollega Frands Mühlhausen om det samme i 1736. Så fremstående menn som billedhuggeren Magnus Berg (som den misunnelige Holberg kanskje parodierer i Erasmus Montanus (6)) brukte faktisk Mühlhausen som huslege. Holberg er også innom disse «legene» som han kaller «Markskrigere og u-graderte Doctores». Et eksempel finnes i epigrammene:

Liber IV, 7. *Til en Kvaksalver, som før var Dandsemester:*

Du Dandsemester var og stilled' i Karreer;
Nu som Kvaksalver Du kun stiller Diarrheer.

Holbergs seksuelle problemer

Et par av epigrammene omtaler nokså frimodig forfatterens egne seksuelle problemer. Tydeligst er dette i:

Liber II, 171:

Quæstorem fisci fieri, res mira, spadonem;
Calculus enim nullum, quem bene ponat, habet.*

**Per calculos heic sæpe intelligimus testiculos.*

Spado man har sat at vogte Statens kasse!
Han, som sin egen Pung har ikke kunnet passe.

Her er oversetteren noe fri: Han har ikke tatt hensyn til Holbergs ordspill: Calculus = stein (calculator = regnemester). Mer direkte oversatt står det da: «Det er en forunderlig ting å utnevne til forvalter av universitetets penger en som er ufuktbar (gjeldet?) og ikke engang har steinene på riktig plass». For at ingen skal misforstå ordspillet legger han til: «Med steiner forstår vi ofte testikler». Her må tillegges at Holberg var universitetets kvestor i mange år og hadde en heldig hånd med universitetets midler. Lars Roar Langslet (7) oversetter det samme verset på denne måte:

Til kvestor med kuleramme gjør man –
o under – en gjelding enda han ikke har noen kuler i egen pung.

Spesielt endokrinologen J.H. Vogt har gjort oppmerksom på dette epigrammet som en forklaring på Holbergs manglende interesse for «det svake kjønn» (8): Han hadde en

sikker kryptorkisme (dobbeltsidig: *calculus nullum*) og en sannsynlig manglende eller sterkt nedsatt testosteronproduksjon. Han giftet seg aldri, hadde så langt vi vet ingen intime kvinnebekjentskaper og bedyret at han hadde tilbrakt alle sine netter «ensom og ærbar». På Roma-reisen ble han slått av panikk da hotellvertinnen prøvde å få ham til sengs: Han flyttet resolutt til et annet herberge! Hentydning til manglende seksuelle evner dukker også opp i et annet epigram:

Liber I, 171. *Hvordan Kone man bør vælge. Til Danaver:*
Ei ganske ufrugtbar, men ej for frugtbar heller.

Müller (Justesen) har ikke oversatt en fotnote som Holberg angir til denne linjen: **Sterilitas uxoris vulgo mariti impotentiae adscribitur*, som med denne artikkelforfatters noe vaklende latinkunnskaper skulle bli omtrent:

**Ufruktbarhet hos hustruen blir vanligvis tilskrevet mannens impotens.*

Et annet sted lager Holberg ordspill av at han må produsere bøker (*libri*), fordi han ikke kan lage barn (*liberi*). Holberg var liten av vekst, hadde manglende skjeggvekst og så alltid ut som en unggutt selv i sine siste år. J.H. Vogt (8) siterer et ærevers til et av baronens portretter, opprinnelig skrevet på latin av C.F. Wadskiær:

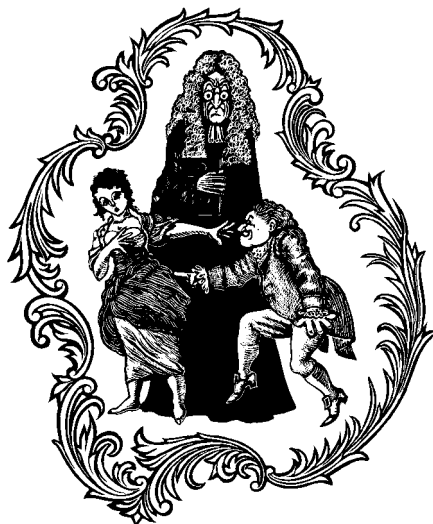
Her ser du Holbergs tynde Kinder som fatter alle Muser ni udi den Favn som andre Quinder fik aldri Lov at sove i.

Likevel var han opptatt av seksuelle temaer: Flere av epigrammene har en til dels nokså grovkornet seksuell humor. Spesielt kretser han om utro kvinner og dumme menn som blir hanreier med horn i pannen. Ikke minst den direkte seksuelle humor har nok gjort at rektor Müller ved Katedralskolen i Trondheim fant det best å utgi sine oversettelser anonymt og på et beskjedent forlag.

Legeskunst og litteratur

I Liber II, 28 forsøker Holberg seg med en unnskyldning til legene for sin grovkornete spøk. Men selv her blir satiren for fristende og mulighetene for ytterligere en fornærmelse for sterk:

Poeten gjør Undskyldning fordi han spøger med Lægerne. Til Lægen Flaccus:
Du Æsculapi Søn! Hvi saa min Sang anklage!
Hvi hader Du mit Salt og min uskyldig Skjemt?
Tag Salt fra Medicin, hvad er der saa tilbage?
Skriv Digte uden Bid, hvo har dem strax ej glemt?

Fordøm da ej mit Salt! Hvi skulde Du alene Ha'e Lov endog til Drab, og os en Spøg forment?

Holberg var kjent, også i privatlivet, for å være sarkastisk, ironiserende og direkte uhøflig. Når han dertil var overdrevent gjerrig, svært selvhevdende og lite kontaktsøkende, er det ikke rart at Lars Roar Langslet har valgt å kalle sin utmerkede Holberg-biografi for *Den store ensomme*. Til tross for sin animositet mot leger, har likevel den gamle ensomme funnet å kunne sammenlikne seg med vår profesjon:

Liber III, 140. *Hvad Satirens Maal er: Som Lægen griber til at brænde og at skjære,*
Saa er satiren stræng, naar andet ej kan være.

Hans satire var streng mot ganske mange, og han var ikke ukjent med injuriersøksmål. Datidens leger og den hypokondriske Holberg stod nok ikke på særlig god fot med hverandre. Så langt vi vet gikk ingen leger til søksmål mot ham, hans nokså grovkornede beskyldninger til tross. I ettertid får vi heller more oss over hans spøk med vår profesjon.

Litteratur

1. Justesen J (C Müller). Ludvig Holbergs epigrammer. Thronhjelm: Jacob Andersens Ænkes Forlag, 1863.
2. Jansen JB, red. Ludvig Holbergs Værker i tolv Bind. København: Rosenkilde & Bagger, 1969–71.
3. Jansen JB. Ludvig Holbergs epistler udgivne med kommentarer. København: H. Hagerup, 1944–54.
4. Riiskjær AH. Holberg og lægerne. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1953.
5. Nystad H. Ludvig Holberg: 25 utvalgte epigrammer. Bergen: F. Beyer, 1984.
6. Stien R. Magnus Berg – billedhuggeren med de «sterk rystende Hænder». Et bidrag til historien om essensiell tremor. Tidsskr Nor Lægeforen 1997; 117: 4415–7.
7. Langslet LR. Den store ensomme. Oslo: Forlaget Press, 2001.
8. Vogt JH. Seksualitet og sykdom hos Rousseau og Voltaire – og også om Ludvig Holberg. Oslo: Norsk Medisinsk Historisk Forening, 1987.